

УДК 351/354 + 327.56 323.22(477)

<https://doi.org/10.31470/2786-6246-2022-1-162-176>

ЯРОВОЙ Т.С. – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та політичної комунікації Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ORCID ID:0000-0002-7266-3829

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті аналізується нормативно-правове регулювання лобістської діяльності в Україні. Обґрунтовано, що в нашій країні лобізм як правовий інститут, поки що знаходиться на стадії формування: відповідна спеціалізована нормативно-правова база майже відсутня, лобістська діяльність частково регулюється чинними законами і підзаконними актами. Іноземна практика лобізму свідчить про те, що в багатьох корпораціях, банках, фінансово-промислових групах створюються спеціальні підрозділи з метою здійснення лобістської діяльності. В економічно розвинених країнах майже кожна велика компанія, особливо якщо це транснаціональна корпорація, має у своїй структурі власний штат лобістів, що налічує, залежно від потужності організації, від кількох десятків до кількох сотень співробітників. Для існування лобізму як правового інституту, потрібна наявність нормативного акту, який би регулював здійснення лобістської діяльності, що встановлює певні вимоги і правила. Лобізм являє собою складний суспільно-політичний феномен, який потребує як ґрунтового дослідження у межах цілого комплексу наук, так і належного нормативного врегулювання. З моменту набуття незалежності було здійснено чимало спроб розробки та прийняття закону, що мав би легалізувати лобістську діяльність врегулювати її механізм. Однак, поки

що жоден законопроект так і не набув чинності. Існує низка нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші процеси, які можна вважати елементами лобізму. Однак, низька ефективність такого регулювання, наявність суспільного запиту на дієве представництво інтересів, потреби вітчизняних товаровиробників – все це обумовлює нагальну потребу розробки та прийняття закону, який врегулює лобістську діяльність.

Ключові слова: національна безпека, лобізм, лобістська діяльність, регулювання лобістської діяльності, законопроекти з регулювання лобістської діяльності.

YAROVY T.S. – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of International Relations and Political Communication of the Open International University of Human Development «Ukraine»

SCIENTIFIC APPROACHES TO REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF LOBBYING IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the legal regulation of lobbying in Ukraine. The author substantiates that in our country lobbying as a legal institution is still in the process of formation: the relevant specialized legal framework is almost absent, lobbying is partially regulated by current laws and regulations. Foreign lobbying practice shows that in many corporations, banks, financial and industrial groups, special units are created to carry out lobbying activities. In economically developed countries, almost every large company, especially if it is a multinational corporation, has its own staff of lobbyists, which has, depending on the capacity of the organization, from several tens to several hundred employees. which would regulate the implementation of lobbying activities, which sets certain requirements and rules. Lobbying is a complex socio-political phenomenon that requires both thorough research within the whole complex of sciences and proper regulation. Since gaining independence,

many attempts have been made to draft and pass a law that should legalize lobbying to regulate its mechanism. However, so far no bill has entered into force. There are a number of regulations that regulate certain processes that can be considered elements of lobbying. However, the low efficiency of such regulation, the presence of public demand for effective representation of interests, the needs of domestic producers - all this necessitates the urgent need to develop and adopt a law regulating lobbying.

Key words: national security, lobbying, lobbying activity, regulation of lobbying activity, bills on regulation of lobbying activity.

Постановка проблеми. Однією з ознак зрілості демократичного, правового, соціального суспільства, що базується на ринкових засадах, є наявність розвиненого інституту лобізму, як складової політикоуправлінського процесу, що дає змогу реалізовувати на практиці механізм взаємодії цього суспільства з органами державної влади. Лобізм – це насамперед, вплив окремих осіб чи груп осіб на владу, на процеси розробки і прийняття важливих політичних рішень, і найчастіше він є індикатором процесів, які відбуваються у суспільстві [1].

За період незалежності України було розроблено десятки проєктів нормативно-правових актів, покликаних урегулювати лобістську діяльність. На жаль, більшість з них залишились на папері, навіть не дійшовши до комітетів Верховної Ради, а ті, які розглядалися, були відхилені на тому чи іншому етапі проходження. Більшість відхилених законодавцем законопроєктів, узагальнювали лобістську діяльність, хоча й містили певний перелік її суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики регулювання лобістської діяльності, у тому числі – в контексті нормативно-правового регулювання зокрема, присвячували свою увагу ряд вітчизняних вчених. Підґрунтям для даного дослідження стали окремі ідеї, напрацювання таких дослідників як О. В. Гросфельд, О. В. Дягілев, Р. М. Мацкевич, М. П. Недюха, В. Ф. Нестерович,

А. М. Онупрієнко, Н. С. Орлова, О. Порфирович, В. В. Ровний, Є. О. Романенко, Г. П. Ситник, В. В. Сумська та інших.

Разом з тим, відсутні системні дослідження нормативно-правових засад регулювання лобістської діяльності в Україні.

Метою статті є систематизація наукових підходів до питання нормативно-правового регулювання лобістської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Оптимальним прикладом такого підходу є законопроект «Про діяльність лобістів у Верховній Раді України» 2003 р. [2]. Дещо пізніше, у 2009 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» [3].

З огляду на те, що у нашій державі поки що відсутня законодавча база, яка б регулювала лобізм загалом, про регулювання різних аспектів окремих вузькоспеціалізованих напрямів лобістської діяльності йтися не може.

Гарною спробою вирішення проблеми неврегульованості лобізму в Україні можна вважати внесення до Верховної Ради України проекту Закону «Про лобізм» № 5144 у вересні 2016 року. Однак, після року процедури розгляду, законопроект, втім, було відкликано. Цей законопроект лобізм визначав, як «професійну діяльність суб'єкта лобізму, спрямовану на просування законів, інших нормативно-правових актів, їх проектів під час процесу розробки, прийняття, скасування або зміни їх органами державної влади України, органами місцевого самоврядування України, іншими суб'єктами владних повноважень України, їх посадовими та службовими особами, депутатами усіх рівнів; представництво та захист інтересів замовника послуг з лобізму» [4].

Загалом законопроект можна вважати досить виваженим. Окрім низки визначень, він унормовував принципи лобізму, допустимі методи лобістської діяльності та процедуру набуття і припинення права на лобізм суб'єктами такої діяльності. Нещодавно Верховною Радою було

zareєстровано черговий законопроект, покликаний врегулювати вітчизняне лобіювання. Проект Закону «Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень» (№ 2351-VIII) містить низку визначень, зокрема і такі, як «лобіювання», «суб'єкт лобіювання», «об'єкт лобіювання», «комунікація з метою лобіювання», «предмет лобіювання» тощо [5].

Загалом, зважаючи на гостроту проблеми відсутності нормативно-правового регулювання лобіювання, навіть прийняття цього закону в такому вигляді дало б суттєвий позитивний ефект з легалізації лобіювання, детінізації чималих фінансових потоків у цій сфері. Однак, навіть поверхневий аналіз цього законопроекту свідчить про його суттєву обмеженість, а подекуди – суперечливість. Так, суб'єктам лобістської діяльності, відповідно до цього законопроекту, має бути заборонено займатися будь-якими іншими видами діяльності, окрім лобіювання. Зважаючи на те, що нині значну частку легального представництва інтересів реалізують юридичні фірми, виникає сумнів щодо доречності такого обмеження. Навряд чи юридичні фірми, які активно функціонують, відмовляться від основного виду діяльності, заради роботи винятково у сфері лобіювання, яка є досить новою, нерегульованою та маловідомою широкому колу клієнтів. Нині ж обмежені лобістські послуги, які надають юридичні компанії, є цілком легальними, і називаються «представництво клієнта з питань взаємодії з державними органами». Не менш дивною є пропонована норма, щодо мінімального часу «спілкування» суб'єкта владних повноважень (15 годин на місяць) із суб'єктами лобіювання [5].

З огляду на зазначене, проект Закону «Про лобізм» № 5144, який хоч і далекий від ідеалу, є значно кращим, адже він регулює ширше коло представницької діяльності, йому не характерні деякі інші недоліки законопроекту № 2351-VIII «Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень». Відповідно, можна констатувати своєрідний регрес законотворчого процесу, спрямованого на врегулювання вітчизняного лобізму. Складається враження, що

законодавець знову повертається до ідей вузькоспеціалізованого законодавчого регулювання лобізму, однак це відбувається не надто продумано, адже законопроекти 2003 та 2009 років виглядають не гірше. Виникає питання: чи відбувся якийсь прогрес у сприйнятті цієї проблеми законодавцем за останні 8–10 років? Рушійною основою лобізму, передусім є інтереси суб'єктів лобізму, які нерозривно пов'язані з його функціями. Нині більшість цілей лобіювання в Україні лежить у площині перерозподілу економічних ресурсів, а отже, лобізм дає змогу досягти політико-правовими засобами бажаних економічних інтересів. У процесі перерозподілу власності, боротьби груп впливу за певні блага, привілеї, пільги реалізуються ті чи інші функції лобізму. У такий спосіб, цілі і функції є взаємопов'язаними, що обумовлює необхідність розгляду їх у межах єдиного дослідження.

Одним з визначальних факторів, що дає підстави скласти уявлення про лобістську діяльність, є розуміння, хоча б у загальному вигляді, цілей, які лобістська діяльність переслідує. Крім того, від вибору цілей буде безпосередньо залежати виконання тих чи інших її функцій [1].

На думку дослідників лобізму, в більшості випадків його суб'єкти переслідують соціально-економічні цілі, що пов'язані з рішенням питань власності і прав розпорядження нею; наданням прав на ведення конкретної діяльності; державним замовленням; квотами, ліцензіями; тарифами на енергоресурси; економічними і податковими пільгами; фінансуванням соціальних програм [1; 6].

Зазначені цілі є основними для лобістських структур майже у всіх країнах світу і Україні, зокрема. Якщо звернутися до вітчизняної практики, то аналіз прийнятих указів Президента і постанов Уряду, їхніх розпоряджень, може слугувати прямим доказом цього. І це є очевидним, адже кінцева мета всієї кулуарної боротьби – гроші і влада над каналами руху фінансових ресурсів [1].

Іноземна практика лобізму свідчить про те, що в багатьох корпораціях, банках, фінансово-промислових групах створюються

спеціальні підрозділи з метою здійснення лобістської діяльності. В економічно розвинених країнах майже кожна велика компанія, особливо якщо це транснаціональна корпорація, має у своїй структурі власний штат лобістів, що налічує, залежно від потужності організації, від кількох десятків до кількох сотень співробітників [7].

Зазначені підрозділи можуть мати різні назви (відділення зі зв'язками з громадськістю, відділ з питань законодавства, відділ з питань зв'язків з урядом – «Government Relations», в США багато з зазначених підрозділів мають назву «Вашингтонські представництва»), проте незмінною є їх діяльність – відстоювання інтересів своїх корпорацій шляхом здійснення впливу на органи державної влади [8]. Функції лобізму, спрямовані на перерозподіл фінансових ресурсів, є більш очевидними і неодноразово розглядалися вченими, тому доречно розглянути ті функції, які мають суспільно значущий і політико-правовий характер. Політико-правова сфера життя суспільства є полем, де перетинаються всі інші сфери, його невід'ємні складові. Ймовірно тому, саме тут концентрація лобізму буде найбільш високою і, відповідно – найбільш значущою [1].

Американський учений Д. Джонсон умовно поділив функції лобізму на чотири категорії:

1. Функція збору інформації. Вашингтонські представники забезпечують відповідальних осіб своїх зацікавлених груп зведеннями, потрібними для прийняття компетентних рішень про дії уряду. Завдання лобіста у такому разі, полягає у тому, щоб організувати потік інформації про всю діяльність органів державної влади, що відповідає інтересам групи.

2. Функція забезпечення інформацією зовнішніх споживачів. Основна частина такої інформації стосується тих чи інших аспектів діяльності групи тиску, її можливостей і відносин до визначених проблем. При цьому, перша і друга функції забезпечують можливість невинного комунікаційного обміну між цивільним суспільством і державою.

3. Функція зв'язку з законодавчими і виконавчими органами (тобто власне лобізм). Тут форми діяльності можуть бути різними. У їхньому складі: особисте представлення аргументів; надання результатів досліджень; виступи на слуханнях у комісіях парламенту; вплив на законодавця через контракти лобіста із його близькими і друзями, а також із впливовими виборцями; запрошення на вечірки і розваги; збір грошей на виборчі кампанії; участь у веденні політичних кампаній; організація кампаній зі збору листів і телеграм від виборців; поширення у виборчому окрузі законодавця результатів його голосувань; організація пропагандистських кампаній; прямі хабарі, шантаж; об'єднане лобіювання декількома організаціями.

4. Функція продажу урядом своєї продукції (це стосується торгових і підприємницьких корпорацій) [1; 9].

В Україні лобізм як правовий інститут, поки що знаходиться на стадії формування: відповідна спеціалізована нормативно-правова база майже відсутня, лобістська діяльність частково регулюється чинними законами і підзаконними актами. Для існування лобізму як правового інституту, потрібна наявність нормативного акту, який би регулював здійснення лобістської діяльності, що встановлює певні вимоги і правила.

Функціонування груп, які прагнуть впливати на державні органи в сприятливому для їх творців напрямку, базується на статті 36 Конституції, згідно з якою гарантується право на об'єднання і свобода об'єднань. Крім того, ст. 34 Конституції встановлює, що кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом, що дозволяє вважати дозволеними і лобістські методи захисту прав та свобод громадян і їх об'єднань [10].

Узагальнення переліку функцій лобізму та їх аналіз дають змогу уявити та усвідомити той величезний позитивний потенціал, який містить у собі лобістська діяльність, що натомість доводить важливість вміло скоординувати процес, щоб лобістська діяльність ефективно використовувалася не тільки для задоволення пріоритетних запитів

зацікавлених суб'єктів, але і для створення системи противаг конфліктам, що назрівають у процесі прийняття управлінських рішень, для сприяння процвітанню і розвитку суспільства загалом. Натомість відсутність цивілізованого, законодавчого регулювання лобізму призводить до функціонування цього явища в Україні як неформального інституту. Становлення і розвиток цього неформального інституту за роки незалежності супроводжувалося: безконтрольним накопиченням первинного капіталу під час непрозорої приватизації; відсутністю цивілізованої правової бази економічних відносин у поєднанні з неефективною діяльністю держави; прискореним розвитком конкретних механізмів локалізації тіньової економіки і збереженням зацікавленості представників владних структур нової держави в існуванні тіньових економічних відносин та іншими негативними процесами [11].

У такий спосіб, відсутність належного нормативно-правового регулювання лобістської діяльності в Україні сприяє процвітанню корупції, не дає змоги вивести з тіні значний бюджет структур, що займаються діяльністю, яку можна охарактеризувати поняттям «лобізм», не легально або напівлегально. Насамперед висока прибутковість такого виду діяльності є однією зі справжніх причин гальмування процесу унормування лобізму в Україні. Залишається лише сподіватися, що з часом пріоритети вітчизняного законодавця зміняться і Україна все ж отримає належне нормативно-правове регулювання лобістської діяльності.

Отже, з огляду на завдання дослідження, що полягають у виявленні особливостей створення в державному управлінні механізмів політико-правового регулювання лобізму в сучасній Україні, доречно відмітити, що законодавець передбачив роль головного лобіста в Україні громадянському суспільству, яка закріплена в Конституції України та інших нормативно-правових актах.

Лобізм, лобіювання та лобістська діяльність – дефініції, що мають різний зміст, хоча є, безперечно, взаємопов'язаними. Всі вони нагально

потребують закріплення у відповідному нормативно-правовому акті. Лобізм являє собою механізм реалізації інтересів громадян та суспільства, який функціонує шляхом здійснення взаємодії зазначених груп з владою у всіх її проявах. Лобіювання є дієвим проявом лобізму, а лобістська діяльність – професійною діяльністю суб'єктів лобіювання.

Прояви лобізму можна класифікувати за масштабом, напрямом впливу, принципом дії, швидкістю реакції тощо. Лобіювання ділиться на різновиди з огляду на те, чий саме інтерес відстоюється. Методи, за допомогою яких здійснюється лобістський вплив, є вкрай різноманітними, вони охоплюють майже всі сфери діяльності владних та громадських структур, а також ділянку суспільних комунікацій [8].

При цьому, технологічний, соціальний, психологічний аспекти лобіювання знаходяться у безперервному розвитку. Низка вітчизняних та зарубіжних учених класифікують методи лобізму в залежності від їх ознак, підходу, ефективності та оперативності, оцінки з боку громадськості.

Враховуючи численні напрацювання та власні пропозиції, доречно класифікувати методи лобізму за такими критеріями: принципу дії (прямої дії, опосередкованої дії); законності (законні, не законні); соціальної прийнятності (соціально-прийнятні, пограничні (щодо яких немає однозначних критеріїв), антисоціальні); каналом комунікації (особисте спілкування, засоби масової інформації та комунікації); ступеню жорсткості (жорсткої дії, м'якої дії), регулярності (разові, періодичні (сезонні), регулярні (постійні)); тривалості (оперативні, середньотривалі (тактичні), довготривалі (стратегічні)).

Вкрай необхідним нині є прийняття відповідного профільного закону, який не тільки закріпить термінологію, але й унормує практичну діяльність лобізму, дасть змогу зробити це явище більш зрозумілим.

Інтереси суб'єктів лобізму, що формують цілі цього явища, нерозривно пов'язані з його функціями. Більшість цілей лобіювання в сучасній Україні лежить у площині перерозподілу економічних ресурсів.

Дослідники одностайні стосовно того, що в усіх країнах світу основними цілями лобіювання є вплив на такі сфери, як: вирішення питань власності і прав розпорядження нею; надання прав на ведення конкретної діяльності; державне замовлення; квоти, ліцензії; тарифи на енергоресурси; економічні та податкові пільги; фінансування соціальних програм. Однак, перелік цілей лобізму не обмежується наведеними. Аналіз функцій лобіювання дає змогу помітити тенденції у зміщенні цілей цієї діяльності. Якщо наведені цілі цілком охоплювалися такими функціями, як функція посередництва між громадянами і державою, інформаційна функція та функція організації плюралізму суспільних інтересів, то у процесі формування в розвинених країнах громадянського суспільства та розвитку телекомунікаційних технологій дедалі більшого значення набувають функція посилення самоорганізації громадського суспільства і функція компромісу.

Не стоїть осторонь такого процесу і український лобізм. Нині політикам найвищого рівня, лідерам фінансово-промислових груп доводиться діяти, коригувати свої цілі (хай навіть поки що – декларовані), з урахуванням реакції громадськості. Надалі ця тенденція лише посилюватиметься.

Висновки. Аналіз наукових досліджень та політичних подій сьогодення дає всі підстави вважати, що за час, поки в Україні сформується належне регуляторне законодавство, цілі та функції вітчизняного лобізму суттєво змістяться в бік компромісу з громадськістю, для суспільства, нівелювавши значну частину того негативного сприйняття, яке характерне для вітчизняного лобізму нині.

Лобізм являє собою складний суспільно-політичний феномен, який потребує як ґрунтового дослідження у межах цілого комплексу наук, так і належного нормативного врегулювання. З моменту набуття незалежності було здійснено чимало спроб розробки та прийняття закону, що мав би легалізувати лобістську діяльність врегулювати її механізм.

Однак, поки що жоден законопроект так і не набув чинності. Існує низка нормативно-правових актів, які регулюють ті чи інші процеси, які можна вважати елементами лобізму. Однак, низька ефективність такого регулювання, наявність суспільного запиту на дієве представництво інтересів, потреби вітчизняних товаровиробників – все це обумовлює нагальну потребу розробки та прийняття закону, який врегулює лобістську діяльність.

Окремим фактором, що зумовлює потребу в такому законі, є вкрай високий рівень корупції, що загострює кризові явища в економіці, підриває довіру населення до влади, держави та демократії загалом.

Список використаних джерел:

1. Одінцева О. О. Правове регулювання лобізму в сучасній Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; кер. роботи В. В. Завальнюк; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 194 с.

2. Про діяльність лобістів у Верховній Раді України: Проект Закону України від 9 листопада 2003 року № 8429 Офіційний портал Верховної Ради України URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=26076.

3. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2009 р. N 448-р Офіційний портал Верховної Ради України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-p>

4. Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень: проект Закону України від 20 вересня 2017 року № 2351-VIII Офіційний портал Верховної Ради України URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573.

5. Проект Закону «Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень» (№ 2351-VIII) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573
6. Бятец М. В. Лоббизм в правотворческой деятельности // Правоведение. 1998. № 1. С. 46–52.
7. Wolpe В. С., Levine В. J. Lobbying Congress: How the System Works. Second Edition. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1996. 206 p.
8. Дягілев О. В. Правовий інститут лобіювання: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 221 с.
9. Зяблюк Н. Г. США: лоббизм и политика. Москва: изд. „Мысль», 1976. 207 с.
10. Смирнов В. В., Зотов С. В. Лобізм в Україні та за кордоном: політико-правові проблеми // Держава і право. 1996. № 1. С. 117.
11. Томенко Н. Реальные и мнимые конфликты в украинской власти // Политическая мысль. 1997. №1. С.30–37.

References:

1. Odintsova O. O. (2008), Pravove rehuliuвання lobizmu v suchasniі Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 [Legal regulation of lobbying in modern Ukraine (general theoretical research): dis. ... cand. jurid. Science: 12.00.01]; Nats. un.-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. [in Ukrainian]
2. Pro diialnist lobistiv u Verkhovniі Radi Ukrainy: Proekt Zakonu Ukrainy vid 9 lystopada 2003 roku № 8429 [On the activities of lobbyists in the Verkhovna Rada of Ukraine: Draft Law of Ukraine of November 9, 2003 № 8429] Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=26076. [in Ukrainian]
3. Pro skhvalennia Kontseptsii proektu Zakonu Ukrainy «Pro vplyv hromadskosti na pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv»: rozporiadzhennia

Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 kvitnia 2009 r. N 448-r [On Approval of the Concept of the Draft Law of Ukraine “On Public Influence on Adoption of Legal Acts”]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 22, 2009 No. 448-r Official Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-r> [in Ukrainian]

4. Pro zabezpechennia prozorosti ta zakonnosti komunikatsii z subiektamy vladnykh povnovazhen: proekt Zakonu Ukrainy vid 20 veresnia 2017 roku № 2351-VIII [On Ensuring Transparency and Legality of Communication with Subjects of Power: Draft Law of Ukraine of September 20, 2017 № 2351-VIII] Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573. [in Ukrainian]

5. Proekt Zakonu «Pro zabezpechennia prozorosti ta zakonnosti komunikatsii z subiektamy vladnykh povnovazhen» [Draft Law “On Ensuring Transparency and Legality of Communication with Subjects of Power”] (№ 2351-VIII) Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573 [in Ukrainian]

6. Biatets M. V. (1998), Lobbyizm v pravotvorcheskoi deiatelnosti [Lobbying in lawmaking], *Pravovedenye – Jurisprudence*, (1), (46–52). [in Ukrainian]

7. Wolpe B.C. & Levine B.J. (1996), Lobbying Congress: How the System Works. Second Edition. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc. [in English]

8. Diahiliev O. V. (2010), Pravovyi instytut lobiiuvannia: konstytutsiino-pravovyi aspekt: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 [Legal Institute of Lobbying: constitutional and legal aspect: dis. ... cand. jurid. Science: 12.00.02]; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2010. [in Ukrainian]

9. Ziabliuk N. H. (1976), SShA: lobbyizm y polytyka [USA: lobbying and politics]. Moskva: yzd. «Mysl» [in Russian].

10.Smyrnov V. V. & Zotov S. V. (1996), Lobizm v Ukraini ta za kordonom: polityko-pravovi problemy [Lobbying in Ukraine and abroad: political and legal issues], *Derzhava i pravo - State and Law*, (1). [in Ukrainian]

11.Tomenko N. (1997), Real'nye i mnimye konflikty v ukrainskoj vlasti [Real and imaginary conflicts in the Ukrainian government], *Politicheskaja mysl' - Political Thought*, (1), (30–37). [in Russian]

*Подано до редакції 1.06.2022 р.
Прийнято до друку 22.06.2022 р.*